

EIROPAS SAVIENĪBA

I E G U L D Ī J U M S T A V Ā N Ā K O T N Ē

Latvijas rāpuļu noteicējs

**Latvijas Dabas fonds
sadarbībā ar
herpetologu Andri Čeirānu
2012**

Šis "Latvijas rāpuļu noteicējs" ir veidots ar Eiropas Savienības Eiropas Sociālā fonda finansiālu atbalstu. Par noteicēja saturu atbild Latvijas Dabas fonds.

Rāpuļi ir pirmie mugurkaulnieki, kas pilnīgi pielāgojušies dzīvei uz sauszemes. Vairošanās procesā rāpuļiem nav nepieciešama ūdens vide, jo to dētajām olām ir blīvs apvalks. Pat rāpuļi (krokodili, jūras čūskas un jūras bruņurupuči), kas dzīvo ūdenī, vairošanās periodā iznāk uz sauszemes.

Salīdzinot ar abiniekiem, rāpuļu dzīvības norišu līmenis ir daudz augstāks. Tie elpo tikai ar plaušām un tiem ir labi attīstīti elpošanas ceļi – trahejas un bronhi. Rāpuļi ir daudz kustīgāki par abiniekiem, viņiem ir daudz attīstītāka kaulu un muskuļu sistēma. Tomēr tāpat kā abinieki rāpuļi ir aukstasiņu dzīvnieki, tāpēc viņu dzīvesveids ir ciklisks un atkarīgs no apkārtējās vides temperatūras.

Barība, tāpat arī barības iegūšanas veids, ļoti dažādi. Vairākums rāpuļu pārtiek no dzīvnieku izcelsmes barības – kukaiņiem, zirnekļiem, gliemjiem, zivīm, putniem, grauzējiem, bet ir arī sugas, kas pārtiek no augiem.

Latvijā sastopamas septiņas rāpuļu sugas – 1 bruņurupuču (purva bruņurupucis), 3 čūsku (gludenā čūska, zalktis un odze) un 3 ķirzaku (glodene, pļavas un sila ķirzaka) sugas. Latvijā konstatētas arī vairākas svešzemju (introducētas) bruņurupuču sugas, kuras visdrīzāk cilvēki, kas tos turējuši mājās, izlaiduši savvaļā. Viena no sugām, kas labi iedzīvojušies ir sarkanausu bruņurupucis, kura nokļūšana dabā apdraud vietējās sugas – purva bruņurupuču – nākotni un var sekmēt dažādu Latvijai neraksturīgu parazītu un slimību izplatīšanos.

Visi Latvijas rāpuļi ziemu pavada neaktīvā stāvoklī – ķirzakas un čūskas parasti ziemo dziļi alās un celmos, starp koku saknēm, arī zem ēku pamatiem, drupās, bet purva bruņurupuči ierokas dūņās zem ūdens.

Trīs rāpuļu sugas – purva bruņurupucis, gludenā čūska un sila ķirzaka ir aizsargājamas sugas gan Latvijā, gan Eiropā.

Sugas aizsardzība Latvijā:

* MK noteikumi Nr.396 "Noteikumi par īpaši aizsargājamo sugu un ierobežoti izmantojamo īpaši aizsargājamo sugu sarakstu" 1., 2. pielikums (14.11.2000.), saskaņā ar grozījumiem Nr.627, 27.07.2004.

** MK noteikumi Nr.45 "Mikroliegumu izveidošanas, aizsardzības un apsaimniekošanas noteikumi" (30.01.2005.), saskaņā ar grozījumiem Nr.378, 31.05.2005.

Purva bruņurupucis *Emys orbicularis*

Latvijā biežāk atrod tikai atsevišķus šīs sugas īpatņus, kas turklāt ne vienmēr ir vietējas izcelsmes, bet var būt arī izlaisti no terārija. Ģeogrāfiskā ziņā tuvākās purva bruņurupuča populācijas ar lielāku īpatņu skaitu atrodas Dienvidlietuvā.

IZSKATS Muguras bruņas samērā zemas, olīvbrūnas, brūngani pelēkas vai melnas, ar dzelteniem punktiņiem vai svītriņām, vēdera bruņas gaiši brūnas. Aste, kājas un kakls ar dzelteniem plankumiem. Gan priekškājām, gan pakaļkājām starp pirkstiem peldplēves. Aste diezgan gara. Kopējais ķermeņa garums (kopā ar asti) var sasniegt 32 cm, kaut parasti ir daudz mazāks.

UZVEDĪBA Labi peld un nirst, ilgi paliek zem ūdens. Visu aktivitātes periodu pavada ūdenstilpē vai tās krastā. Atrodoties krastā, briesmu gadījumā meklē glābiņu ūdenī. Ļoti piesardzīgs, tāpēc grūti konstatējams dzīvnieks. Ziemo ūdenstilpju dibenā dūņās; ziemošana sākas oktobrī un beidzas aprīlī.

VAIROŠANĀS Olas dēj maijā–jūlijā, 1–3 reizes sezonā. Mātīte vietā ar irdenu, biežāk smilšainu augsni, kas ir saules labi apspīdēta, taču var atrasties pat vairākus simtus metru no ūdenstilpes, ar pakaļkājām izrok ap 10 cm dziļu bedrīti, kur iedēj 5–10 olas. Olas iegarenas, ar kaļķainu čaulu, 28–33 mm garas. Pēc olu izdēšanas mātīte bedrīti aizber. Inkubācijas periods 2–3 mēneši, jauni bruņurupuči (garums 22–25 mm) parasti paliek zem zemes līdz nākošajam pavasarim. Dzimungatavību sasniedz 6–8 gadu vecumā, kad muguras bruņu garums ir 9–12 cm.

BIOTOPS Ezeru piekraste ar bagātīgu veģetāciju, dīķi, vecupes, kanāli un purvi.

BARĪBA Zivis, abinieki, ūdens bezmugurkaulnieki, iespējams arī ūdensaugi.

IZPLATĪBA Gandrīz visa Eiropa, izņemot Lielbritāniju, Nīderlandi un Skandināviju, kā arī Tuvie Austrumi, Ziemeļāfrika un Vidusāzija.

kājas, kakls un
aste ar dzelteniem
plankumiem

Foto: Mihails Pupiņš

Ļoti reti

Aizsargājama* un mikroliegumu** suga

Līdzīgās sugas: Introducētā suga sarkanausu bruņurupucis, kas labi atšķirams pēc spilgti sarkaniem plankumiem galvas sānos; atsevišķos gadījumos dabā atrod arī no terārijiem izlaistus sauszemes bruņurupučus (Vidusāzijas vai Dienvideiropas izcelsme), kam raksturīgas augstas, kupolveida bruņas un stabveida priekškājas.

**Sarkanausu
bruņurupucim**
galvas sānos ir spilgti
sarkani plankumi.

Foto: Mihails Pupiņš

Glodene *Anguis fragilis*

IZSKATS Glodene ir ķirzaka bez kājām. Ķermenis čūskveidīgs, garums līdz 45 cm. Galva tikpat plata, cik kakla daļa, aste – ar strupu galu. Zvīņas gludas. Vēderpuses zvīņas pēc formas neatšķiras no mugurpusē esošajām. Pieaugušam īpatnim mugurpuse dažādos pelēcīgi brūnos toņos ar bronzas mirdzumu, ļoti reti sastopami īpatņi ar ziliem plankumiem. Mazuļi – pelēcīgi ar melnām gareniskām svītrām. Acis ar kustīgiem plakstiņiem (čūskām plakstiņu nav). Glodenes vēderu klāj zvīņas (čūskām – vairodziņi).

UZVEDĪBA Glodenes parasti uzturas zemsedzē un zem dažādiem priekšmetiem, virspusē biežāk novēro vakarpusē vai rīta stundās. Ziemešanu sāk septembra beigās dziļākās alās (līdz 80 cm dziļumā), pēc ziemošanas parādās aprīlī. Ādu met 2–3 reizes gadā. Briesmu gadījumā spēj nomest asti.

VAIROŠANĀS Pārojas maija beigās – jūnijā. Oldzīvdzemdētāja – olām ir plāns, caurspīdīgs apvalks, kas pārplīst īsi pēc to izdēšanas. "Grūtniecība" ilgst ap 3 mēnešus, un augustā mātītei piedzimst 6–12 mazuļi.

BIOTOPS Parasti vietas ar biezu zemsedzi: mežmalas, izcirtumi, priežu sausie sili.

BARĪBA Kailgliemeži, sliekas un citi bezmugurkaulnieki.

IZPLATĪBA Visa Eiropa, izņemot Pireneju pussalas dienvidus, Skandināvijas ziemeļus un Dienvidaustrumeiropu.

Foto: Uģis Piterāns

Ļoti bieži

Nav aizsargājama

Pļavas ķirzaka *Zootoca vivipara*

IZSKATS Garums ar asti parasti līdz 12 cm, reizēm arī līdz 16–17 cm. Pieaugušam dzīvniekam mugurpuse brūna ar melniem plankumiem. Vēderpuse tēviņam oranža vai dzeltena; īpaši koša tā ir vairošanās periodā; mātītei – bāli dzeltena. Retumis sastopami arī pilnīgi melni īpatņi. Mazuļi melni vai tumši brūni.

UZVEDĪBA Izteikti aktīva dienā. Ziemu dzīlās alās, zem koku saknēm vai ēku pamatiem. Pēc ziemošanas parādās aprīļa sākumā. Ādu met 2–3 reizes sezonas laikā. Briesmu gadījumā spēj nomest asti.

VAIROŠANĀS Pārojas aprīļa beigās līdz pat jūnijam. Dzimumgatavība iestājas pēc otrās ziemošanas. Oldzīvdzemdētāja. "Grūtniecība" ilgst 70–90 dienu, mazuli parasti dzimst jūlijā–augustā. To skaits ir 3–12, garums (ar asti) 3–4 cm.

BIOTOPS Visdažādākajās vietās, arī mitrās, tādās kā ūdenstilpņu krasti. Bieži dzīvo netālu no cilvēkiem: drupās, akmeņu un pat atkritumu kaudzēs.

BARĪBA Kukaiņi, kailgliemeži, sliekas un citi bezmugurkaulnieki.

IZPLATĪBA Pļavu ķirzaka sastopama visā Ziemeļ- un Viduseiropā un Ziemeļāzijā – no Francijas līdz Tālajiem Austrumiem un uz ziemeļiem līdz pat Ledus okeāna krastiem.

Foto: Uģis Piterāns

Līdzīgās sugas: Sila ķirzaka, kurai vēderpuse nekad nav sarkanīgos vai oranžos toņos. Sila ķirzakas tēviņu sāni pavasarī spilgti zaļi. Ķermeņa virspuses krāsojums abām sugām var būt samērā līdzīgs. Atšķirībā no sila ķirzakas uz priekšu un uz augšu no auss ejas pļavas ķirzakai ir viena izteikti lielāka zvīņa (skat. 8.lpp).

Ļoti bieži

Nav aizsargājama

Sila ķirzaka *Lacerta gailis*

Sastopama visā Latvijas teritorijā, taču ļoti nevienmērīgi.

IZSKATS Garums ar asti līdz 18–20 cm. Ķermeņa virspuse brūngana vai pelēka, mugurpusē parasti ar tumšaku, bet ķermeņa sānos – gaišaku plankumu rindām. Tēviņiem pavasarī vairošanās laikā ķermeņa virspusē un sānos dominē spilgti zaļa krāsa. Vēderpuse zaļgana vai bālgana. Mazuļi pelēcīgi vai pelēkbrūni.

UZVEDĪBA Izteikti aktīva dienā. Ziemā dziļās alās, zem koku saknēm vai ēku pamatiem. Pēc ziemošanas parādās aprīļa vidū – beigās. Briesmu gadījumā spēj nomest asti.

VAIROŠANĀS Pārojas aprīļa beigās. Dzimungatavība iestājas pēc otrās ziemošanas, kad kopgarums ir sasniedzis ap 15 cm. Tēviņš pārošanās laikā ir koši zaļš. Jūnijā mātīte atrod piemērotu saulainu vietu ar irdenu, parasti smilšainu augsni, un izdēj 6–10 iegarenas olas ar mīkstu apvalku. Inkubācijas periods ir 50–55 dienas; mazuļi izšķīlas jūlija beigās – augusta sākumā. To garums (ar asti) ap 4–5 cm. Līdz pirmajai ziemošanai tie paspēj paaugties līdz 8 cm.

BIOTOPS Biežāk vietās ar smilšainu augsni – vairākos gadījumos redzētas arī citādos biotopos. Savu dzīvesvietu nepamet gadiem ilgi un aizsargā no citiem savas sugas un sava dzimuma pārstāvjiem.

BARĪBA Kukaiņi, zirnekļi, gliemeži un citi bezmugurkaulnieki.

IZPLATĪBA Eiropa – no Francijas līdz Zviedrijai, uz austrumiem līdz Rietumkrievijai; tālāk uz austrumiem (līdz Baikālam) dzīvo cita sila ķirzakas pasuga.

Foto: Ruslans Matrozis

Līdzīgās sugas: Pļavas ķirzaka, kurai vēderpuse sarkanīgos vai oranžos toņos, sila ķirzakai – zaļgana, nekad sarkanīgos toņos. Pļavas ķirzakas krāsojumā nekad nav spilgti zaļu toņu. Ķermeņa virspuses krāsojums abām sugām var būt samērā līdzīgs. Pļavas ķirzakai, atšķirībā no sila ķirzakas uz priekšu un uz augšu no auss ejas ir viena izteikti lielāka zvīņa (skat. 8.lpp).

Ļoti bieži

Aizsargājama suga

Pļavas ķirzakai augšējā priekšējā auss atveres stūrī izteikti lielāka zvīņa.

Sila ķirzakai nav šādas izteikti lielākas zvīņas virs auss atveres.

Foto: Uģis Piterāns

Gludenā čūska *Coronella austriaca*

Latvijā gludenā čūska atrodas uz areāla ziemeļu robežas, un līdz šim droši zināmās sugas atradnes bija Kurzemes piekrastes joslā starp Slīteres un Ķemeru nacionālajiem parkiem. 2011. gadā atrasta jauna gludenās čūskas atradne Īpaši aizsargājamo ainavu apvidū „Adaži”.

IZSKATS Garumā parasti nepārsniedz 50 cm (maksimālais garums 80 cm). Pamatkrāsa ir pelēkbrūna, jauniem īpatņiem un čūskām, kas tikko nomainījušas ādu, krāsojumā dominē pelēkie toņi. Zvīņas ir pilnīgi gludas, bez zvīņas virspusē gareniski izstiepta ķīlīša (atšķirībā no pārējām mūsu faunas čūskām). Zīmējums uz ādas parasti ir diezgan neizteiksmīgs – ķermeņa virspusē ir 2–4 tumšāku plankumu rindas, kas vecākiem īpatņiem saplūst tumšākās joslās. Galvas sānos ir tumša svītra, kas šķērso aci. Vēderpuse gaiša: iesarkana, brūngana, pelēka, vai oranža. Atšķirībā no odzes, acs zīlīte ir apaļa (odzei – vertikāla).

UZVEDĪBA Izteikti aktīva dienā. Ziemu dziļās alās, zem koku saknēm vai ēku pamatiem; ziemošanas periods sākas septembra beigās – oktobra sākumā. Pēc ziemošanas parādās aprīlī. Medījumu satver ar asajiem, uz aizmuguri noliektajiem zobiem, iekožoties tā priekšgalā, pēc tam aptinas tam vairākas reizes apkārt un nožņaudz. Norij veselu.

VAIROŠANĀS Pārojas aprīļa beigās un maijā. Augusta beigās vai septembra sākumā piedzimst 4–7 mazuļi. Oldzīvdzemdētāja. Vairojas reizi 2 gados, un tās populācija katrā konkrētā vietā parasti nepārsniedz dažus desmitu pieaugušu īpatņu.

BIOTOPS Gaiši, skraji priežu meži, krūmiem apauguši uzkalniņi, pļavas un purvi.

BARĪBA Galvenokārt ķirzakas – gan mazuļi, gan pieauguši īpatņi; retāk nelielas čūskas un peļveidīgie grauzēji.

IZPLATĪBA Gludenā čūska ir sastopama visā Eiropā, uz ziemeļiem līdz Zviedrijas dienviddaļai un Latvijai, arī Rietumāzijā un Kaukāzā.

Foto: Uģis Piterāns

Līdzīgās sugas: Gludenā čūska uz tausti ir gludena (no kurienes arī cēlies nosaukums), atšķirībā no zalkša un odzes, kas uz tausti ir nedaudz raupji. Gludas zvīņas ir arī bezkāju ķirzakai – glodenei, taču tai gan ķermeņa virspusē, gan vēderpusē zvīņas ir identiskas, bet gludenai čūskai vēderpusē ir šķērsām izstiepti vairodziņi. Glodenei, kā jau ķirzakai, ir arī kustīgi acu plakstiņi (atšķirībā no čūskām), un tā spēj nomest asti. Acs zīlīte ir apaļa, atšķirībā no odzes, kurai tā ir vertikāla.

Ļoti reti

Nav indīga

Aizsargājama* un mikroliegumu** suga

Parastais zalktis *Natrix natrix*

IZSKATS Garums var sasniegt 1,5 m, taču jau 1 m gari īpatņi sastopami visai reti. Galva ovāla, acu redzokļi apaļi. Mugurpuse pelēka vai zilgani melna, gadās ar maziem gaišiem punktiņiem. Vēderpuse un rīkle balta, plankumaina. Galvas katrā pusē pie pakauša dzeltens, retāk oranžs vai balts pusmēnessveida plankums. Šie plankumi ir zalkša raksturīgākā pazīme, kas ļauj to atšķirt no citām Latvijā dzīvojošām čūskām, tai skaitā no odzes melnās formas.

UZVEDĪBA Labi peld, daudz laika pavada pie ūdens vai ūdenī. Izteikti aktīvs dienā. Ziemo dziļās alās, zem koku saknēm vai ēku pamatiem; ziemošanas periods sākas septembra beigās – oktobra sākumā. Pēc ziemošanas parādās aprīlī. Ādu met 3–4 reizes gadā. Barību apriņ dzīvu; barības rīšana maksimums var norisināties dažus desmitus minūšu – atkarībā no upura izmēriem. Var ilgi badoties, taču pēc tam, tiekot pie barības, ir īpaši rijīgi.

VAIROŠANĀS Pārojas aprīļa beigās – maija sākumā. Dzimumgatavība iestājas trešajā – ceturtajā gadā. Pārošanās laikā zalkši bieži pulcējas kopā lielākās grupās. Jūlija beigās – augustā mātīte sameklē pietiekami mitru slēptuvi, kas spēj labi saglabāt siltumu – graužēju alas, lapu kaudzes, iepuvušos celmus, u.tml., kur izdēj 6 līdz 35 olas. Gadās, ka vairākas mātītes izmanto vienu un to pašu ligzdu. Olas iegarenas, ar mīkstu čaulu, līdz 2,5 cm garas. Inkubācijas periods ap 60 dienu. Mazuļi, ap 110–135 mm gari, izšķīlušies augustā – septembra sākumā.

BIOTOPS Dažādas, biežāk mitras vietas, kur ir daudz zalkšu barības objektu – varžu.

BARĪBA Vardes un kurkuļi, retāk – citi abinieki, zivis un lielāki bezmugurkaulnieki.

IZPLATĪBA Visa Eiropa, izņemot Skandināvijas ziemeļus, un daļa Āzijas – līdz pat Baikālam.

galvai abās pusēs dzeltenīgi
vai oranži plankumi

Foto: Uģis Piterāns

Bieži

Nav indīga

Nav aizsargājama

Odze *Vipera berus*

Odze ir Latvijas vienīgā indīgā čūska. Odzes kodiens ir bīstams gan cilvēkiem, gan mājlopiem. Ja čūska iekodusi, vēlams neeksperimentēt ar tautas medicīnas līdzekļiem, bet nogādāt cietušo pie ārsta.

IZSKATS Garums ar asti sasniedz 75–80 cm, parasti 40–60 cm. Galva trīsstūraina, saplacināta, labi norobežota no kakla. Purns īss un strups. Acu redzokļi vertikāli. Mugurpuses krāsa stipri variē: var būt brūna, pelēka, zaļgana, dzeltenīga, un pat vara sarkana, bet jebkuras krāsas mugurai (izņemot melnu) vidū ir vairāk vai mazāk skaidra tumša zigzagveidīga svītra; tās abās pusēs parasti ir ieapaļu, tumšu plankumu virkne. Tumšā svītra līdz ar tumšo X - veida zīmējumu uz pakauša ir odzes raksturīgā pazīme, kas nepiemīt nevienai citai Latvijas čūskai.

UZVEDĪBA Aktīvi meklē barību rīta stundās un vakarpusē, dienas vidū sauļojas vai uzturas slēptuvēs. Ziemu parasti grupās dziļās alās, bedrēs vai zem koku saknēm, sākot ar septembra beigām – oktobra sākumu. Pēc ziemošanas parādās aprīlī. Medījumam odze iekož ar indes zobiem, sagaida tā nāvi, ko izraisa inde, un tikai tad sāk rīt.

VAIROŠANĀS Pārojas aprīļa beigās - maijā, drīz pēc ziemošanas, šajā laikā bieži pulcējas lielākās grupās. Oldzīvdvemdētāja. "Grūtniecība" ilgst ap 3 mēnešu. Augustā – septembrī dzemdē 5–15 līdz 22 cm garus mazuļus. Metiens pieaug līdz ar mātītes vecumu.

BIOTOPS Parasti apdzīvo ar zāli un krūmiem aizaugušus izcirtumus un mežmalas, purvu malas, skrajus priežu mežus, kur aug virši, meža stigas, u.tml.

BARĪBA Pelņveidīgie grauzēji un vārdes, pavasarī – putnu mazuļi, retāk ķirzakas. Mazuļi pārtiek no nelielām ķirzakām un kukaiņiem.

IZPLATĪBA Vidus- un Ziemeļeiropa, Āzijas mērenā klimata josla līdz pat Tālajiem Austrumiem.

uz muguras tumša
zig-zag veida strīpa

Foto: Dainis Jansons

Bieži

Indīga!

Nav aizsargājama

Reizēm gadās arī pilnīgi melnas odzes, kurām raksturīgais zīmējums uz muguras nav manāms, taču arī melno odzi var viegli atšķirt no zalkša, jo tai nav zalktim raksturīgo gaišo plankumu galvas sānos.

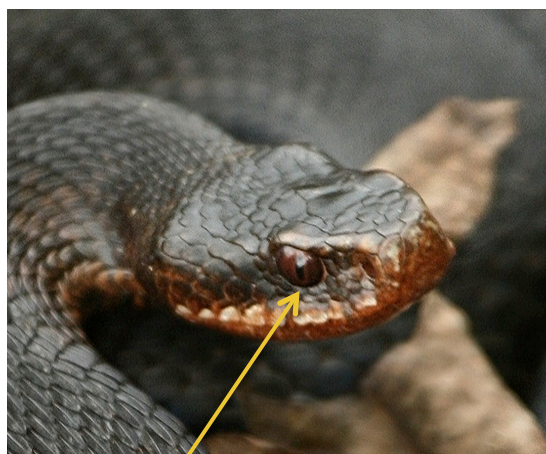

Foto: Dainis Jansons

vertikāla acu zīlīte,
pārējām čūskām
apaļas

Izmantotā literatūra:

Internetenciklopēdija www.latvijasdabas.lv